

تحلیل عوامل اقتصادی - اجتماعی مؤثر بر امنیت غذایی خانوارهای عشایر (مورد مطالعه: شهرستان زنجان)

مهدی چراغی* - استادیار، گروه جغرافیا، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.
شادعلی توحیدلو - استادیار، گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.
محمدرضا نعمتی - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی گردشگری، گروه جغرافیا، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳ آبان ۱۴۰۱
تاریخ پذیرش: ۱۷ بهمن ۱۴۰۱

چکیده

مقدمه: امروزه سرمایه انسانی یکی از مهم‌ترین عناصر در فرایند توسعه و محور توسعه شناخته می‌شود. بنابراین، تأمین امنیت غذایی پایدار آحاد جامعه ساکن در ایران یکی از اهداف اساسی در برنامه‌های توسعه قبل و بعد از انقلاب محسوب می‌شود.

هدف پژوهش: در تحقیق حاضر به شناخت وضعیت امنیت غذایی و در ادامه عوامل اقتصادی - اجتماعی مؤثر بر امنیت غذایی خانوارهای عشایر پرداخته شده است.

روش‌شناسی تحقیق: تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی - تحلیلی و از نظر ابزار مبتنی بر پرسشنامه است. جامعه آماری تحقیق حاضر خانوارهای عشایر واقع در شهرستان زنجان می‌باشد. شهرستان زنجان در سال ۱۳۹۵، دارای ۳۷۴۱ نفر جمعیت عشایرنشین و ۸۲۹ خانوار سکنه می‌باشد. با استفاده از فرمول کوکران تعداد نمونه لازم جهت تکمیل پرسشنامه ۳۱۴ بدست آمد. روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی (ابزار پرسشنامه)، جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از آمار توصیفی (میانگین و انحراف معیار) و آمار استنباطی و برای محاسبه میزان امنیت غذایی از روش مقیاس ناامنی غذایی استفاده شده است.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: محدوده مورد مطالعاتی عشایر کوچنده واقع در شهرستان زنجان می‌باشد. شهرستان زنجان پر جمعیت‌ترین و بزرگترین شهرستان استان زنجان است. مرکز این شهرستان شهر زنجان است.

یافته‌ها و بحث: ۲۴ درصد خانوارها دارای امنیت غذایی، ۲۴،۰۸ درصد دارای ناامنی غذایی بدون گرسنگی، ۲۴،۳۱ درصد دارای ناامنی غذایی با گرسنگی متوسط و ۲۷،۶۱ درصد دارای ناامنی غذایی با گرسنگی شدید می‌باشند. همچنین نتایج مدل حکمن نشان می‌دهد با احتمال ۹۹ درصد ۱۱ عامل اقتصادی و اجتماعی در امنیت غذایی خانوارهای عشایر مؤثر می‌باشد.

نتایج: در بین عوامل مؤثر عامل سن سرپرست خانوار و تعداد دام بیشترین تاثیر را بر امنیت غذایی خانوارهای عشایر داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: ناامنی غذایی، دام، توسعه انسانی، عشایر، استان زنجان.

مقدمه

امروزه سرمایه انسانی یکی از مهم‌ترین عناصر در فرایند توسعه و محور توسعه شناخته می‌شود. پرورش انسان‌های خلاق، مستعد و مبتکر درگرو داشتن جامعه‌ای با تضمین سلامت جسمی، بهداشتی و برخوردار از امنیت غذایی است (مقدسی، ۱۳۸۸: ۹). غذا، یکی از ضروریات اساسی برای بقا و ادامه حیات بشر است. بر اساس نظریه مازلو^۱ نخستین نیازمندی از نیازهای پنج‌گانه انسان غذاست. مفهوم کلی امنیت غذایی نیز مبتنی بر وجود غذای کافی، سالم، مغذی و قابل دسترس برای همگان و در تمامی زمان‌هاست (طلایی و رزم‌خواه، ۱۳۹۲: ۳). اهمیت توجه محافل علمی به امنیت غذایی در طی دو دهه اخیر به خاطر افزایش بروز بلایای طبیعی، افزایش قیمت و کمبود مواد غذایی و ناآرامی‌های مرتبط با آن و گسترش گرسنگی و ناامنی غذایی در بخش‌های مختلف جهان و به‌ویژه کشورهای در حال توسعه افزایش یافته است (Lawrence et al, 2010, 112).

تا همین اواخر، تلاش‌های بین‌المللی به طور قابل توجهی امنیت غذایی را در سطح جهان بهبود بخشیده است، اما از سال ۲۰۱۴، نسبت افراد دارای ناامنی غذایی شدید در سطح جهان افزایش یافته است (FAO 2018). در واقع، در سال ۲۰۱۹، از هر ۱۰ نفر در جهان، ۱ نفر دچار ناامنی غذایی شدید بودند (FAO 2020) روندهای فعلی نشان می‌دهد تا سال ۲۰۲۵ از هر دو نفر یک نفر دچار سوء تغذیه باشد (Diet GBD, 2017, Prosekov and Ivanova, 2018).

برآورد شده است که خانوارها در کشورهای کم درآمد ۵۲ درصد از درآمد خود را صرف غذا می‌کنند و فقیرترین خانوارها درصد بیشتری را خرج می‌کنند (FAO, 2022). بنابراین، آنها آسیب‌پذیرترین افراد در برابر افزایش نابرابری هستند، زیرا افزایش قیمت مواد غذایی یا تغییر در دسترسی به غذا تأثیرات زیادی بر وضعیت امنیت غذایی آنها دارد. عوامل تعیین کننده دسترسی به غذا پیچیده هستند و مجموعه‌ای از عوامل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی به هم مرتبط هستند (Gibson, 2017, Chakona, 2017, Misselhorn, 2018).

ایران بنا به موقعیت جغرافیایی خاص خود سرزمینی است که در همان ابتدا پدیده کوچ‌نشینی را لمس کرده است و یکی از مهم‌ترین مناطق کوچ‌نشینی در جهان محسوب می‌شود. سابقه کوچ‌نشینی در ایران به بیش از ۸۰۰۰ سال می‌رسد و علی‌رغم کاهش تعداد آنها در طول تاریخ کشور و در مقایسه با جمعیت یکجانشین هنوز به عنوان سومین جامعه مهم کشور شناخته شده و اقتصاد منحصر به خود را دارا هستند. از مشخصات بارز کوچ‌نشینان ایران نفوذ مظاهر فرهنگی آنها در تمام شئون این کشور بوده به طوری که فرهنگ ایران مجموعه‌ای از عملکرد فرهنگ‌های عشایری منطقه است. ایران بنا به موقعیت خاص جغرافیایی خود، یکی از مهم‌ترین مناطق کوچ‌نشینی در جهان به شمار می‌رود. بطوریکه مظاهر فرهنگی کوچ‌نشینان در تمام شئون این کشور نفوذ کرده است و سرزمینی است که با کوچ‌نشینی آشنا بوده و علی‌رغم کاهش تعداد و سهم جمعیت آنان در مقایسه با جمعیت یکجانشینی شهری و روستایی در طول تاریخ، هنوز کوچ‌نشینان به عنوان سومین جامعه مهم در کنار جوامع شهری و روستایی به شمار می‌روند (مولایی‌هشجین، ۱۴۰۰).

از آنجائیکه مطالعه روابط متقابل انسان، محیط از اهداف مطالعاتی دانش جغرافیا است، مطالعه نوع معیشت انسان و کشف پیدایش و نحوه استمرار آن در گذشته و حال از موضوعاتی است که سایر علوم انسانی مانند علوم اجتماعی، مردم‌شناسی جمعیت‌شناسی اقتصاد و... به آن پرداخته‌اند (بدری‌فر، ۱۳۷۳). زندگی کوچ‌نشینی یکی از شیوه‌های معیشت انسانی که در مناطق خشک و نیمه خشک گسترش دارد. درباره پیدایش این نوع زندگی دانشمندان ایرانی و خارجی دیدگاه‌های مختلفی را بیان نموده‌اند. از آن جمله دپلانول و فرودین معتقدند که عامل اصلی در پیدایش این شیوه زندگی اقلیم است (مشیری، ۱۳۶۹).

بررسی‌ها و شواهد اولیه نشان می‌دهد، امنیت غذایی خانوارهای عشایر شهرستان زنجان در سطح پائینی قرار دارد که شامل دلایلی چون دوری از مراکز خرید مواد غذایی، دسترسی ضعیف و ضعف زیرساخت‌ها، امکانات بهداشتی، آموزشی و رفاهی، پائین بودن نرخ اشتغال، پائین بودن سطح درآمدها و بیکاری فصلی و ... است. این در حالی است که در محدوده مورد مطالعه نواحی عشایر نشین دارای منابع و بسترهای مناسب طبیعی، اقتصادی و اجتماعی می‌باشند.

در حال حاضر مشکلاتی چون گسترش روش‌های سنتی و نادرست بهره‌برداری از منابع، فقدان قیمت‌گذاری مطمئن محصولات، کمیت و کیفیت منابع آبی، افزایش نابرابری‌های اجتماعی میان خانوارهای عشایر، آلودگی محیط‌زیست، افزایش مصرف سموم در خاک و آب، کاهش باروری خاک در محدوده مورد مطالعه جهت تحقق امنیت غذایی وجود دارد. با توجه به موارد مطرح شده و وضعیت ناامنی غذایی حاکم در نواحی

عشایرنشین شهرستان زنجان و ضرورت ارائه الگوی امنیت غذایی پایدار، سؤال اساسی تحقیق این است که مهم‌ترین عوامل مؤثر در امنیت غذایی خانوارهای عشایر کدام است و کدام رویکرد می‌تواند امنیت غذایی پایدار خانوارهای عشایر را تحقق بخشد؟ این سؤال اصلی به سؤالات تخصصی زیر تقسیم می‌شود:

✓ امنیت غذایی خانوارهای عشایر محدوده مورد مطالعه در چه سطحی قرار دارد؟

✓ چه عواملی اقتصادی - اجتماعی در امنیت غذایی خانوارهای عشایر محدوده مورد مطالعه مؤثر است؟

تاریخچه بحث در ارتباط با امنیت غذایی به بیش از ۶۵ سال قبل و در اعلامیه حقوق بشر سازمان ملل در سال ۱۹۴۸ برمی‌گردد، در ماده ۲۵ این اعلامیه اعلام شده است که:

"هر انسانی سزاوار یک زندگی با استانداردهای قابل قبول برای تأمین سلامتی و رفاه خود و خانواده اش از جمله تأمین خوراک، پوشاک، مسکن، مراقبت‌های پزشکی و خدمات اجتماعی ضروری است و همچنین حق دارد که در زمان‌های بیکاری، بیماری، نقص عضو، بیوگی، سالمندی و فقدان منابع تأمین معاش، تحت هر شرایطی که از حدود اختیار وی خارج است، از تأمین اجتماعی بهره‌مند گردد."

اولین تلاش جدی برای دستیابی به امنیت غذایی به تشکیل کنفرانس جهانی غذا در سال ۱۹۷۴ برمی‌گردد. در گذشته امنیت غذایی مترادف با رشد تولید غذا خصوصاً در کشورهای کم‌درآمد و کم‌غذا تعبیر می‌شد (FAO et al, 2021) اما رشد جمعیت از یک‌سو و افزایش تعداد گرسنگان از سوی دیگر نشان داد که این دیدگاه درست نیست. به همین دلیل در هشتمین نشست کمیته امنیت غذایی جهان که در سال ۱۹۸۳ تشکیل شد مفهوم امنیت غذایی تغییر کرد و هدف نهایی امنیت غذایی در جهان تأمین غذا برای همه مردم در تمام اوقات ذکر شد سپس در کنفرانس بین‌المللی تغذیه در سال ۱۹۹۲ برای اولین بار، امنیت غذایی و مسائل آن به صورت یک نظریه مطرح شد (Egah, 2023). از امنیت غذایی، مانند سایر مفاهیم علوم اجتماعی، طی گذر زمان تعاریف برداشت‌های متفاوتی ارائه شده است. از علل این تنوع در تعاریف تغییر سطح تحلیل در این حوزه است. سایمون ماکسول در مقاله‌ای با عنوان "امنیت غذایی: یک برداشت فرامدرن" معتقد است که تا به امروز سه تغییر در سطح تحلیل درباره این موضوع به وجود آمده است:

۱- تغییر از سطح جهانی به ملی و سطح خانوار،

۲- تغییر از تأکید بر سطح غذا به وضعیت معیشتی،

۳- تغییر از سطح شاخص‌های عینی به سطح شاخص‌های ذهنی (Craig et al, 2023).

تحقیقات انجام شده در ابتدای دهه ۱۹۹۰ میلادی نشان دادند که تمرکز بر امنیت غذایی و تغذیه‌ای بایستی گسترش یابد. محققان دریافته‌اند که امنیت غذایی تنها یکی از اهداف برای خانوارهای فقیر می‌باشد و غذا فقط یکی از دامنه‌های عواملی است که تعیین‌کننده چگونگی تصمیم‌گیری خانوارهای فقیر و زمینه‌ی تقبل ریسک در آنها و در نهایت چگونگی تراز نمودن نیازهای رقابت‌کننده به منظور ادامه حیات در کوتاه مدت و دراز مدت می‌باشد (Davenport and Hassan, 2020).

در حال حاضر تحقیقات امنیت غذایی از سطح خانوار به سطح فردی منتقل شده است. در سال ۱۹۹۶، سازمان غذا و کشاورزی سازمان ملل متحد امنیت غذایی را این‌چنین تعریف کرد: امنیت غذایی زمانی وجود دارد که تمامی مردم، در تمامی زمان‌ها جهت رفع نیازهای غذایی خود جهت دستیابی به یک زندگی سالم و فعال به مواد غذایی دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند (FAO, 1996, 18). در ایالت متحده آمریکا، دولت فدرال اصطلاح امنیت غذایی را در سال ۱۹۸۰ تصویب و از آن تعریفی به صورت زیر ارائه داد: دسترسی به مواد غذایی مغذی و کافی از طریق کانال‌های طبیعی (Allen, 2007, 21).

بانک جهانی امنیت غذایی را «دسترسی همه مردم در تمام اوقات، به غذای کافی برای داشتن یک زندگی سالم» تعریف می‌کند که این تعریف در کنفرانس رم مورد نیز مورد تأکید همگان قرار گرفته شده است. سه عنصر «موجود بودن غذا»، «دسترسی به غذا» و «پایداری در دریافت غذا» محورهای اصلی این تعریف می‌باشند که «موجود بودن غذا» شامل میزان مواد غذایی در مرزهای ملی از طریق تولید داخلی و واردات مواد غذایی می‌باشد و مفهوم «دسترسی به غذا» نیز دسترسی فیزیکی و اقتصادی به منابع، جهت تأمین اقلام غذایی مورد نیاز جامعه و «پایداری در دریافت غذا»، ثبات و پایداری دریافت ارزش‌های غذایی مورد نیاز جامعه می‌باشد. افزایش جمعیت و رشد اقتصادی کشورهای در حال پیشرفت به رشد تقاضای برای غذا چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی منجر خواهد شد. یعنی اینکه تقاضای جهانی از لحاظ مقدار و ماهیت دچار تغییرات عمده خواهد شد (Partelow, 2021).

سازمان بهداشت جهانی سه بعد فراهم بودن، قابلیت دسترسی و استفاده از مواد غذایی را به عنوان ارکان امنیت غذایی معرفی می‌کند (WHO, 2013, 4) اما فاو در نشست جهانی سال ۲۰۰۹ رکن چهارم را با نام ثبات به عنوان یکی دیگر از ارکان مهم امنیت غذایی معرفی می‌کند، در متون علمی ارکان امنیت غذایی شامل موارد زیر می‌شود:

فراهم بودن: این رکن مربوط به عوامل عرضه و فراهم بودن مواد غذایی از طریق تولید، توزیع و مبادلات در تولید مواد غذایی بوده (Gregory et al, 2005, 2141) که توسط عوامل مختلفی از جمله مالکیت زمین، مدیریت خاک، انتخاب محصول، پرورش دام و مدیریت برداشت محصولات تعیین می‌شود. در این رکن نحوه استفاده از زمین، آب و انرژی تعیین کننده رشد تولیدات مواد غذایی می‌باشد (Godfray et al, 2010, 815). همچنین در رکن دسترسی عواملی چون توزیع مواد غذایی، ذخیره سازی، حمل و نقل، بسته بندی و بازاریابی محصولات غذایی دخالت دارند (Tweeten, 1999, 476).

قابلیت دسترسی به غذا: این رکن مربوط به تعریف امنیت غذایی با رویکرد اقتصادی بوده و مربوط به عوامل تقاضا در مباحث مربوط به امنیت غذایی بوده و شامل مواردی چون قیمت مواد غذایی و توان اقتصادی خانوارها و ترجیحات آنها مربوط می‌شود. از دیدگاه سازمان ملل فقر خانوارها تعیین کننده قابلیت دسترسی به امنیت غذایی می‌باشد که توسط عواملی چون مالکیت و درآمد تعیین می‌شود (Garrett and Ruel, 1999, 4).

استفاده از مواد غذایی: این رکن اشاره به استفاده از مواد غذایی جهت تامین نیازهای اساسی بدن دارد. در این رکن کیفیت مواد غذایی مورد تاکید قرار گرفته و مواد غذایی مورد مصرف باید دارای ایمنی غذایی بوده و امکان رشد را برای انسان فراهم کند.

ثبات: این اشاره به به دست آوردن مواد غذایی مورد نیاز بدن در طول زمان و فاقد از حوادث اشاره دارد. در طول زمان ممکن است بر اثر بروز مخاطرات محیطی مانند سیل و خشکسالی و یا عوامل انسانی مانند جنگ و بی ثباتی بازار رخ دهد، این عوامل نباید بر دسترسی مواد غذایی اثرگذاری زیادی داشته باشد (Zafar & Zehra, 2022).

پایه امنیت غذایی و بررسی عوامل مرتبط با آن در هر جامعه ضروری به نظر می‌رسد. در حالی که ممکن است شیوع ناامنی غذایی و عوامل مرتبط با آن در نقاط مختلف کشور متفاوت باشد (محمدزاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۹). زیرا مفهوم امنیت غذایی بسیار گسترده است و به وسیله تعامل دامنه‌ای از عوامل زیست‌شناختی، اقتصادی، اجتماعی، کشاورزی و فیزیکی تعیین می‌شود (زراعی بیدسکان و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۶). بررسی‌ها نشان می‌دهد، در مناطق مختلف دسترسی به امنیت غذایی تحت تاثیر عوامل مختلفی می‌باشد، در نواحی روستایی و عشایری عوامل مختلفی مانند دارایی (Maxwell, 2006, 18)، قدرت خرید خانوار، استفاده از فناوری نوین، تعداد دام، پشتیبانی اقوام و آشنایان، دسترسی به بازارهای محلی، مصرف مواد اولیه حاصل از زمین، سیاست قیمت‌گذاری و دسترسی به بازار (Bedeke, 2012) در امنیت غذایی موثر می‌باشد. از سویی دیگر، انواع مختلفی از فرایندها در سطوح فضایی می‌تواند امنیت غذایی را تحت تاثیر قرار دهد، که این فرایندها شامل از دست دادن حاصلخیزی خاک و تخریب خاک در سطح (محلی، منطقه‌ای)، شهرنشینی (در سطح منطقه‌ای و ملی)، تغییرات استفاده از زمین مانند جایگزینی محصولات غذایی با سوخت‌های زیستی، صنعتی شدن، رشد جمعیت، خشکسالی، سیاست‌های دولت‌های داخلی و خارجی، نوسان بازار (در سطح ملی و جهانی) و تغییرات آب و هوایی (جهانی) باشد (Graef et al, 2014). هر دو شرایط چارچوب‌های انسانی و زیست‌محیطی به سرعت در حال تغییر هستند (Lotze-Campen et al, 2010; Müller, 2011). در نتیجه نیاز فوری و مستمر به درک سیستم‌های غذایی یکپارچه و توسعه استراتژی‌های منطقه خاص و نوآورانه دارد (Graef et al, 2014).

در ادامه تحقیق به جمع‌بندی پیشینه‌های بررسی شده و در غالب جدول ۱ پرداخته شده است. بر این اساس بررسی‌های مربوط به پیشینه تحقیق نشان می‌دهد، مهمترین عوامل موثر در امنیت غذایی از دیدگاه پژوهشگران این حوزه عوامل اقتصادی می‌باشد. عوامل اقتصادی شامل درآمد، دسترسی به بازار، نوع شغل، مالکیت زمین، تعداد افراد شاغل و تنوع فعالیت‌های اقتصادی از جمله این عوامل می‌باشد. همچنین عواملی مانند نوع و شدت روابط روستا و شهر، وضعیت اجتماعی خانوارها نیز در امنیت غذایی خانوارهای عشایر موثر می‌باشد. همچنین بیشترین ابزار سنجش امنیت غذایی در پیشینه‌های انجام شده روش ناامنی غذایی می‌باشد. جنبه نوآوری تحقیق حاضر بررسی و شناخت برخی عوامل اقتصادی و

1 Availability

2 Access

3 Utilization

4 Stability

اجتماعی موثر بر وضعیت امنیت غذایی خانوارهای عشایر می‌باشد، تاکنون تحقیقی در این ارتباط انجام نشده است و این پژوهش اولین تحقیق در این ارتباط می‌باشد.

جدول ۱. خلاصه نتایج پیشینه‌های مورد بررسی قرار گرفته

پیشینه	محققان	عوامل اقتصادی موثر در امنیت غذایی	عوامل اجتماعی
داخلی	فتاحی اردکانی و سالم (۱۳۹۳) بشر آبادی و اوحدی (۱۳۹۳) سعدی و همکاران (۱۳۹۳) شبانای و همکاران (۱۳۹۳) غزالی و بخشوده (۱۳۹۳) سواری و نوشاد (۱۴۰۱)، چراغی، ۱۴۰۱، رضایی فر و همکاران، ۱۴۰۱	تعداد دام، افزایش رشد بازده محصولات کشاورزی- تنوع زراعی، درآمد سرانه- فاصله تا بازار، شاغل بودن سرپرست خانوار- بار تکفل- سابقه دریافت اعتبارات- نرخ اشتغال اعضای خانوار- تنوع فعالیت‌های اقتصادی- نوع و محل کار سرپرست خانوار- تعداد فرزندان شاغل- وضعیت مسکن، وضعیت خودرو	آگاهی تغذیه ای- مشارکت زنان، کلاس های ترویج- تحصیلات- روابط اجتماعی، خویشاوندی، جنسیت- تعداد فرزندان- جنسیت فرزندان- جمعیت سالمند-
خارجی	Amare,2021 Garnett,2020 Gundersen,2018 Habtewold,2021 Haile,2021	اصلاح قوانین آب- دسترسی به فروشگاه مواد غذایی- درآمد- جنس سرپرست خانوار- اعتبارات مالی- وسعت اراضی کشاورزی- پس انداز خانوارها- درآمد حاصل از فعالیت های خارج از مزرعه- مالکیت دام و دسترسی به بازار	روابط شهر و روستا- گسترش کمک های غذایی و خدمات اجتماعی- بعد خانوار

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت به علت توصیف ویژگی‌های جامعه آماری و توصیفی- تحلیلی و از نظر ابزار مبتنی بر پرسشنامه می‌باشد. جهت گردآوری اطلاعات در پژوهش حاضر از دو روش مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه) استفاده می‌شود. ابتدا به منظور آشنایی با پیشینه موضوع مورد پژوهش علاوه بر استفاده از منابع علمی مانند کتب علمی، مقالات پژوهشی، پایان‌نامه و رساله‌های دانشجویی (در مقاطع کارشناسی ارشد و دکترا)، از اسناد مختلف بویژه آمارهای منتشره توسط مرکز آمار ایران مورد استفاده قرار خواهد گرفت و سپس با استفاده از روش میدانی و ابزار پرسشنامه به بررسی وضعیت موجود و چگونگی آن پرداخته خواهد شد. متغیر مستقل در این تحقیق، عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر در امنیت غذایی خانوارهای عشایر و متغیر وابسته نیز وضعیت امنیت غذایی این خانوارها می‌باشد. جامعه آماری تحقیق حاضر خانوارهای عشایر واقع در شهرستان زنجان می‌باشد. شهرستان زنجان در سال ۱۳۹۵، دارای ۳۷۴۱ نفر جمعیت عشایرنشین و ۸۲۹ خانوار سکنه می‌باشد. با استفاده از فرمول کوکران تعداد نمونه لازم جهت تکمیل پرسشنامه ۳۱۴ بدست آمد. در تحقیق حاضر جهت بررسی نقش عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر بر امنیت غذایی خانوارهای عشایر از ۲۴ شاخص برگرفته از پیشینه تحقیق مربوط به جدول شماره ۱ استفاده خواهد شد. همچنین جهت شناخت وضعیت نامنی غذایی خانوارهای عشایر از مقیاس نامنی غذایی استفاده خواهد شد. در روش مقیاس نامنی غذایی خانوار با توجه به این نکته که در جامعه آماری تحقیق خانوارهای تک نفره و فاقد فرزند و همچنین خانوارهای دارای فرزند وجود دارد، بنابراین از دو روش موجود در این روش استفاده خواهد شد. به منظور گروه‌بندی وضعیت امنیت غذایی خانوارهای دارای فرزند بررسی شده از سوالات و گروه‌بندی استاندارد وزارت کشاورزی امریکا استفاده شده است. در این گروه بندی اگر امتیاز خانوار کمتر از ۲/۳ باشد در قسمت امنیت غذایی، اگر امتیاز خانوار بین ۲/۳ تا ۴/۵۶ باشد در قسمت نامنی غذایی بدون گرسنگی، اگر امتیاز خانوار بین ۴/۵۶ تا ۶/۵۳ باشد در قسمت نامنی غذایی با گرسنگی متوسط و اگر امتیاز خانوار بیشتر از ۶/۵۳ باشد دارای نامنی غذایی با گرسنگی شدید می‌باشد (Bickel et al, 2008). همچنین جهت تجزیه و تحلیل استنباطی عوامل موثر بر امنیت غذایی از مدل همکن استفاده شده است.

جدول ۲. طبقه‌بندی امنیت غذایی خانوار در روش مقیاس ناامنی غذایی

وضعیت	چگونگی برآورد
دارای امنیت غذایی	نمره خانوار کمتر از ۲/۳
دارای ناامنی غذایی بدون گرسنگی	نمره خانوار بین ۲/۳۲ تا ۴/۵۶
ناامنی غذایی با گرسنگی متوسط	خانوار بین ۴/۵۶ تا ۶/۵۳
ناامنی غذایی با گرسنگی شدید	امتیاز خانوار بیشتر از ۶/۵۳

منبع: Bickel et al, 2008

قلمرو جغرافیایی پژوهش

شهرستان زنجان پر جمعیت‌ترین و بزرگترین شهرستان استان زنجان است. مرکز این شهرستان شهر زنجان است. جمعیت این شهرستان بر طبق سرشماری سال ۱۳۹۵، برابر با ۵۲۱,۳۰۲ نفر بوده‌است. در شهرستان زنجان تعداد ۱۵۹,۰۲۰ خانوار، وجود دارد که از این تعداد ۲۶۳,۱۴۰ نفر مرد و ۲۵۸,۱۶۲ نفر زن هستند. دشت زنجان با وسعت قابل توجهی از شمال به ارتفاعات طارم و از جنوب به ارتفاعات سلطانیه که در حدود ۱۷۰۰ تا ۲۹۰۰ متر ارتفاع دارند، محدود شده است. این دشت مانند یک نوار طولانی از سه‌راهی تاکستان تا نزدیک میانه کشیده شده است. میانگین میزان بارندگی در این شهرستان، سالانه ۳۲۳ میلی‌متر و میانگین تعداد روزهای یخبندان آن در طول سال، ۱۱۵ روز است. حداکثر مطلق دما در شهر زنجان ۴۰ و حداقل آن ۲۹- درجه سانتی‌گراد ثبت شده است.

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی مربوط به ویژگی‌های فردی پاسخ‌دهندگان نشان می‌دهد، میانگین سنی برابر با ۳۸,۶۴ سال، ۹۲ درصد پاسخ‌دهندگان مرد و ۸ درصد زن و متوسط بعد خانوار برابر با ۴,۴ نفر می‌باشد. از نظر وضعیت سواد ۲۰,۷ درصد از عشایر مورد مطالعه بی‌سواد، ۲۵,۳۵ درصد دارای سواد ابتدایی، ۲۳,۶ درصد راهنمایی و دبیرستان، ۲۱,۱ درصد دیپلم ۹,۲۵ درصد بالاتر از دیپلم تحصیلات داشته‌اند. در ادامه نتایج مربوط به طبقه‌بندی امنیت غذایی خانوارهای عشایر در روستاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد، ۲۴ درصد خانوارها دارای امنیت غذایی، ۲۴,۰۸ درصد دارای ناامنی غذایی بدون گرسنگی، ۲۴,۳۱ درصد دارای ناامنی غذایی با گرسنگی متوسط و ۲۷,۶۱ درصد دارای ناامنی غذایی با گرسنگی شدید می‌باشند (جدول ۳).

جدول ۳. طبقه‌بندی امنیت غذایی خانوارهای عشایر مورد مطالعه

وضعیت	درصد
دارای امنیت غذایی	۲۴
دارای ناامنی غذایی بدون گرسنگی	۲۴,۰۸
ناامنی غذایی با گرسنگی متوسط	۲۴,۳۱
ناامنی غذایی با گرسنگی شدید	۲۷,۶۱
جمع	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

در ادامه تحقیق وضعیت امنیت غذایی خانوارهای عشایر به‌عنوان متغیر وابسته و عوامل اقتصادی-اجتماعی مؤثر به‌عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده و در مدل هم‌گن مورد ارزیابی قرار گرفتند. نتایج مدل نشان می‌دهد با احتمال ۹۹ درصد که با احتمال ۹۹ درصد ۱۱ عامل اقتصادی و اجتماعی در امنیت غذایی خانوارهای عشایر مؤثر می‌باشد.

جدول ۴. عوامل مؤثر بر وضعیت امنیت غذایی خانوارهای عشایر

معناداری	آماره z	خطای معیار	ضرایب	عواملها
۰/۰۰۰	۲/۶۴	۰/۸۷	-۰/۱۹۸	سن
۰/۰۰۲	۲/۵۰	۰/۶۸	-۰/۱۴۱	تحصیلات
۰/۰۰۰	۲/۱۱	۱/۱۱	-۰/۱۶۷	تعداد اعضای خانوار
۰/۰۰۰	۲/۵۱	۰/۳۷۱	-۰/۱۷۱	درآمد
۰/۰۰۰	۲/۴۴	۰/۵۴	-۰/۱۵۲	اراضی آبی
۰/۰۰۰	۲/۳۸	۰/۵۲	-۰/۱۵۹	درصد درآمد به دست آمده از دامداری
۰/۰۰۶	۲/۱۴	۰/۶۴	-۰/۱۴۱	تعداد مراجعه به شهر در هفته
۰/۰۰۰	۲/۴۷	۰/۴۷	-۰/۱۶۷	وسیله نقلیه
۰/۰۰۰	۲/۵۱	۰/۵۵	-۰/۱۷۶	تعداد فرزندان پسر
۰/۰۰۹	۲/۴۲	۰/۶۱	-۰/۱۳۹	شغل فرعی
۰/۰۰۰	۳/۴۷	۰/۶۷	-۰/۲۱۴	تعداد دام
۰/۰۰۰	۱/۳۷	۰/۷۴۱	۰/۶۷	ضریب ثابت

منبع: یافته‌های تحقیق

$$DE_i = \alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \alpha_3 x_3 + \alpha_4 x_4 + \alpha_5 x_5 + \alpha_6 x_6 + \alpha_7 x_7 + \alpha_8 x_8 + \alpha_9 x_9 + \alpha_{10} x_{10} + \alpha_{11} x_{11}$$

که در آن:

DE_i: عوامل مؤثر بر امنیت غذایی خانوارهای عشایرα₁x₁: سنα₂x₂: تحصیلاتα₃x₃: تعداد اعضای خانوارα₄x₄: درآمدα₅x₅: اراضی آبیα₆x₆: درصد درآمد به دست آمده از دامداریα₇x₇: تعداد مراجعه به شهر در هفتهα₈x₈: وسیله نقلیهα₉x₉: تعداد فرزندان پسرα₁₀x₁₀: شغل فرعیα₁₁x₁₁: تعداد دام

با توجه به ضرایب به دست آمده، معادله زیر برای معادله زیر برای عوامل اقتصادی - اجتماعی تاثیر گذار بر امنیت غذایی خانوارهای عشایر محدوده مورد مطالعه ارائه می شود:

$$I = 0/67 + (0/198y)1 + (0/141y)2 + (0/167y)3 + (0/171y)4 + (0/152y)5 + (0/159y)6 + (0/141y)7 + (0/167y)8 + (0/176y)9 + (0/139y)10 + (0/214y)11$$

نتیجه گیری

بررسی روند تحولات تاریخ سیاسی معاصر جهان و ایران و مناسبت های موجود در اقتصاد جهانی گویای این است: خطراتی که امنیت و رفاه آینده جوامع بشری را تهدید می کند نه چندان خطراتی چون برخوردهای بین المللی و تجاوز بوسیله یک قدرت خارجی، بلکه بی ثباتی های اقتصادی، اکولوژیک و اجتماعی بخصوص پدیده ناامنی غذایی است. ناامنی غذایی از جمله عواملی است که می تواند ارزش های حیاتی و در نتیجه امنیت ملی یک کشور را به مخاطره بیندازد. جامعه عشایری در طول چند دهه گذشته، علیرغم کاهش سهم آن در جمعیت کشور در فرایند توسعه نقش فرازنده ای داشته است. یکی از عوامل موثر جهت تحقق نقش بی بدیل عشایر در اقتصاد ایران و تحولات اجتماعی و سیاسی

ایران دستیابی عشایر به امنیت غذایی می‌باشد. نتایج تحقیق حاضر نشان داد، ۱۱ عامل سن، تحصیلات، تعداد اعضای خانوار، درآمد، اراضی آبی، درصد درآمد به‌دست‌آمده از دامداری، تعداد مراجعه به شهر در هفته، وسیله نقلیه، تعداد فرزندان پسر، شغل فرعی و تعداد دام در امنیت غذایی این خانوارها موثر می‌باشد، بررسی‌ها نشان می‌دهد عوامل اقتصادی و در راس آن دام به عنوان تعیین‌کننده سطح امنیت غذایی خانوارهای عشایر شناخته می‌شود. به عنوان نتیجه‌گیری نهایی می‌توان گفت در جامعه عشایری نظام معیشتی به طور عمده مبتنی بر معیشت شبانی و نگهداری و پرورش در مراتع است. در این شیوه زندگی که دارای تاریخچه کهنی می‌باشد، دام به عنوان هدف و وسیله زندگی است، بنابراین هر چقدر تقویت اقتصاد دام برای خانوارهای عشایر از طریق رسیدن مستقیم فرآورده‌های دامی به بازار و حذف دلال‌ها رخ داد می‌توان انتظار داشت که امنیت غذایی خانوارهای عشایر افزایش یابد. بررسی‌ها نشان می‌دهد به علت دسترسی و دستیابی مستقیم خانوارهای عشایر به مواد غذایی نیازهای غذایی این خانوارها از ابعاد دستیابی و دسترسی تامین بوده و از ابعاد مصرف و ثبات نیز با توجه به مبادلات فروش محصولات وضعیت امنیت غذایی مشخص می‌شود. با توجه به یافته‌های تحقیق مهمترین پیشنهاد تحقیق حاضر خرید تضمینی محصولات خانوارهای عشایر و حذف تدریجی دلالان می‌باشد تا ابعاد مصرف و ثبات امنیت غذایی نیز ارتقا پیدا کند.

منابع

- بشرآبادی، حسین و عبدالحسین اوحدی، ۱۳۹۳، بررسی عوامل مؤثر بر امنیت غذایی در ایران"، فصلنامه اقتصاد کشاورزی، سال هشتم، شماره ۲، صص ۱۲۱-۱۱۱.
- بدری‌فر، منصور، ۱۳۷۵، جغرافیای انسانی، ناشر دانشگاه پیام‌نور، تهران.
- مشیری سیدرحیم، ۱۳۶۹، اقتصاد کوچ‌نشینان، ناشر دانشگاه پیام‌نور، تهران.
- چراغی مهدی، ۱۴۰۱، کاربرد مدل حکم در تعیین عوامل مؤثر بر انتخاب استراتژی‌های مقابله با ناامنی غذایی مورد: بخش حلب، شهرستان ایجرود. اقتصاد فضا و توسعه روستایی. ۱۱ (۳۹): ۲۰۹-۲۲۶.
- رضائی‌فر، مریم، خلیلیان صادقی، نجفی علمدارلو، حامد. ۱۴۰۱. پراکنش مکانی ناامنی غذایی در منطقه‌های شهری و روستایی ایران. *Agricultural Economics*, 16(1), 99-121. doi: 10.22034/iaes.2022.540824.1881
- سعدی، حشمت‌الله، عزیزی، مینو و موسی اعظمی، ۱۳۹۳، آموزش‌های ترویجی و امنیت غذایی خانوارهای کشاورز (مورد مطالعه: شهرستان قروه)، فصلنامه تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، سال ۴۵، صص ۴۹۹-۴۸۳.
- سواری، مسلم، حسین شعبانعلی‌فمی، ژیلادانشور عامری، ۱۳۹۳، امنیت غذایی و عوامل مؤثر بر آن در جامعه روستایی شهرستان دیواندره، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، سال پنجم، صص ۳۳۲-۳۱۱.
- شبانی، کبری و همکاران، ۱۳۹۳، شناسایی موثرترین عوامل متمایزکننده نگرش و رفتار گندم‌کاران در خصوص امنیت غذایی در شمال خوزستان، فصلنامه تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، سال ۴۵، شماره سوم، صص ۵۸۳-۵۷۵.
- طلایی، فرهاد و علی رزم‌خواه، ۱۳۹۲، نقش سازمان‌های بین‌المللی در تحقق حق بر غذا، فصلنامه سازمان‌های بین‌المللی، سال اول، شماره دو، صص ۷۱-۵۳.
- غزالی، سمانه و محمد بخشوده، ۱۳۹۳، بررسی کاهش رفاه تغذیه‌ای مصرف‌کنندگان خشکبار ناشی از انفجار قیمت آن در ایران، فصلنامه اقتصاد کشاورزی، سال هشتم، شماره ۳، صص ۸۲-۶۲.
- فتاحی اردکانی، احد و جلال سالم، ۱۳۹۳، نگرش جامعه میزبان به آثار محیطی و اقتصادی گردشگری در نواحی روستایی با تاکید بر شاخص‌های امنیت غذایی و اقتصادی (مطالعه موردی: استان یزد)، دو فصلنامه پژوهش‌های محیط زیست، شماره ۱۰، صص ۵۹-۴۳.
- مقدسی، رضا، ۱۳۸۸، استراتژی دستیابی به امنیت غذایی (در چارچوب اهداف تعیین شده بخش کشاورزی)، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مولایی‌هشجین، نصراله. ۱۴۰۰. تحلیلی پیرامون قلمرو کوچ‌نشینان ایران. *مطالعات برنامه‌ریزی قلمرو کوچ‌نشینان*، (۱/۱)، ۱-۱۸.
- Allen, J., Cochrane, A., 2007. Beyond the territorial fix: regional assemblages, politics and power. *Regional Studies* 41 (9), pp 1161-1175.
- Amare, M., Abay, K.A., Tiberti, L., Chamberlin, J., 2021. COVID-19 and food security : panel data evidence from Nigeria. *Food Pol.* 101, 102099 <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.102099>.
- Bedeke S., 2012, Food insecurity and coping strategies: a perspective from Kersa district, East Hararghe Ethiopia. *Food Science and Quality Management*. Vol 5, pp 19-31.
- Chakona G, Shackleton CM (2017) Voices of the hungry: a qualitative measure of household food access and food insecurity in South Africa. *Agric Food Secur* 6(1):66.

- Craig, Ailish, Craig Hutton, Laura A. Lewis, Frank B. Musa, Justin Sheffield, 2023, Linking household access to food and social capital typologies in Phalombe District, Malawi, *Sustainability Science*, 18, pages 1721–1737.
- Davenport M, Hassan R (2020) Application of exploratory factor analysis to address the challenge of measuring social capital in a rural communal setting in South Africa. *Agrekon* 59(2):218–234.
- Egah, Janvier, Sissou Zakari, Latifou Idrissou, Néhémie Kotobiodjo, Ibrahim El Ghazi, Mohamed Nasser Baco, Marie-Paule Kestemont, 2023, Eliciting the gender income influences on household's food security in west Africa, *Heliyon*, Volume 9, Issue 6, June 2023, e17408.
- FAO (2018) The state of food security and nutrition in the world. Building climate resilience for food security and nutrition, Food and Agriculture Organization, Rome.
- FAO (2020) The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Food and Agriculture Organization, Rome.
- FAO (2021) The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Food and Agriculture Organization, Rome.
- FAO, 2011, "The State of Food and Agriculture (SOFA). Women in Agriculture: closing the gender gap for development", FAO, Rome.
- Garnett, P., Doherty, B., Heron, T., 2020. Vulnerability of the United Kingdom's food supply chains exposed by COVID-19. *Nature Foods* 1, 315–318.
- Garrett, J and Ruel, M, 1999. Are Determinants of Rural and Urban Food Security and Nutritional Status Different? Some Insights from Mozambique. Washington, D.C.: International Food Policy Research Institute. Retrieved 15 October 2013.
- GBD 2017 Diet Collaborators Health effects of dietary risks in 195 countries, 2019, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017 *Lancet*, 393 (2019), pp. 1958–1972.
- Gibson M (2012) Food security—a commentary: what is it and why is it so complicated? *Foods* 1(1):18–27.
- Godfray, H. C. J.; Beddington, J. R.; Crute, I. R.; Haddad, L.; Lawrence, D.; Muir, J. F.; Pretty, J.; Robinson, S.; Thomas, S. M.; Toulmin, C. 2010. "Food Security: The Challenge of Feeding 9 Billion People". *Science* **327** (5967): 812–818.
- Graef a,n , S. Sieberb , K. Mutabazic , F. Tumboo , G. Uckert, 2014, Framework for participatory food security research in rural food value chains, *Global Food Security* , vol3 ,p 8–15.
- Gregory, P. J.; Ingram, J. S. I.; Brklacich, M. 2005, "Climate change and food security". *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 360 (1463): 2139–2148.
- Gundersen, C., Ziliak, J.P., 2018. Food insecurity research in the United States: where we have been and where we need to go. *Appl. Econ. Perspect. Policy* 40 (1), 119–135. <https://doi.org/10.1093/aep/ppx058>.
- Habtewold, T. M. (2021). Impacts of COVID-19 on food security, employment and education: An empirical assessment during the early phase of the pandemic. *Clinical Nutrition Open Science*, 38, 59–72.
- Haile, D., Seyoum, A., & Azmeraw, A. (2021). Does building the resilience of rural households reduce multidimensional poverty? Analysis of panel data in Ethiopia. *Scientific African*, 12, e00788.
- Haile, D., Seyoum, A., & Azmeraw, A. (2021). Does building the resilience of rural households reduce multidimensional poverty? Analysis of panel data in Ethiopia. *Scientific African*, 12, e00788.
- Lawrence, F., 2010. How Peru's wells are being sucked dry by British love of asparagus. *The Guardian*, 15 September.
- Lotze-Campen, H., Popp, A., Beringer, T., Müller, C., Bondeau, A., Rost, S., Lucht, W., 2010. Scenarios of global bioenergy production: the trade-offs between agricultural expansion, intensification and trade. *Ecol. Model.* 221, pp 2188–2196.
- Maxwell S. ,2006, Household food security: Concepts, indicators, and measurement. IFAD and UNICEF, Roma. Mimeo, International Disaster Institute, London, UK.
- Misselhorn A, Hendriks SL (2017) A systematic review of sub-national food insecurity research in South Africa: Missed opportunities for policy insights. *PLoS ONE* 12(8):e0182399.
- Muller, C., 2011. Harvesting from uncertainties. *Nat. Clim. Change* 1 (5), 253–254.
- Partelow S (2021) Social capital and community disaster resilience: post-earthquake tourism recovery on Gili Trawangan, Indonesia. *Sustain Sci* 16(1):203–220.
- Prosekov, A.Y. S.A. Ivanova Food security: the challenge of the present *Geoforum*, 91 (2018), pp. 73–77.
- Tweeten, Luther ,1999, "The Economics of Global Food Security". *Review of Agricultural Economics* 21 (2): 473–488.
- WHO. "Food Security", 2013, Retrieved 15 October.
- Zafar, Sameen, and Mashal E. Zehra. "Determinants of food insecurity before and during COVID-19: An empirical analysis for Malawi." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 83 (2022): 103434.